

תולעת האניסקים -

אסורה מדאורייתא או מותרת לכתחילה?

הרב משה כץ

א. הקדמה

פסוקים רבים בתורה עוסקים באיסור אכילת שרצים. החזרה על האיסור בפסוקים רבים כל כך מלמדת אותנו על חומרת הדבר. דין אכילת שרצים הוא דוגמה לדין שמי שאינו מקיימו, עובר על כמה וכמה איסורים בבת אחת. כדי לעמוד על חומרת האיסור צריך לזכור שהדבר נכון גם כשמדובר באכילת חרק קטן מאוד, כפי שיבואר במקרה שלפנינו.

את זה תאכלו מכל אשר בקים: כל אשר לו סנפיר וקשקשת במים בימים ובנהלים, אתם תאכלו. וכל אשר אין לו סנפיר וקשקשת בימים ובנהלים, מכל שרץ המים ומכל נפש החיה אשר בקים שקץ הם לכם. ושקץ יהיו לכם, מכשרם לא תאכלו ואת נבלתם תשקצו. כל אשר אין לו סנפיר וקשקשת במים שקץ הוא לכם... וכל השרץ השרץ על הארץ שקץ הוא, לא יאכל. כל הולך על גחון וכל הולך על ארבע עד כל מרבה רגלים, לכל השרץ השרץ על הארץ לא תאכלום כי שקץ הם. אל תשקצו את נפשתיכם בכל השרץ השרץ, ולא תטמאו בהם, ונטמתם גם (ויקרא יא')

וכל שרץ העוף, טמא הוא לכם: לא יאכלו (דברים יד)

התורה מבארת לנו שישנם שלושה סוגי שרצים: שרץ המים, שרץ הארץ (המהלך על הארץ) ושרץ העוף (המעופף באוויר).

חכמים מלמדים אותנו (במסכת מכות טו-טז) שמספר הלאווים שעובר האדם באכילת שרץ, הוא בהתאמה למספר הפסוקים העוסקים באיסור, בין פסוקים המדברים על איסור אכילת השרצים באופן כללי, ובין פסוקים המדברים על סוג מסוים מסוגי השרצים. לכן, האוכל שרץ אחד משרצי המים עובר על ארבעה (!) איסורי תורה, שכן נוסף לשני פסוקים העוסקים באיסור הכללי של אכילת שרצים, נכתבו בתורה על שרץ המים שני פסוקים העוסקים בו.

בדרך כלל כדי לעבור על איסור אכילה, יש צורך באכילה משמעותית, שהיא כמות של 'כזית' (כמות בנפח של קופסת גפרורים בערך), לפי חז"ל. המיוחד באיסור שרצים הוא, ששרץ מוגדר מבחינה הלכתית בתור 'ברייה' בפני עצמה. אכילת שרץ שלם, גם אם קטן מאוד (אך עדיין בגודל שאפשר לראותו בעין בלתי מזוינת), היא איסור תורה לכל דבר!

נוסף על כך, במצבים שדבר איסור התערב ונבלע בתוך תערובת של מאכל מותר, יש בידינו כללים מתי הוא מתבטל, ואינו נותן טעם בתערובת, והתערובת מותרת באכילה. אולם כשאנו דנים בדבר המוגדר 'ברייה', מבחינה הלכתית הוא עומד בפני עצמו לעולם, ואינו מתבטל אפילו בכמות גדולה מאוד של מאכל מותר.

משמעות הדבר היא, שאם יש לפנינו מאכל שאנו יודעים בוודאות שיש בו חרק שלם (חי או מת), אסור לנו לאכול מהמאכל הזה!

וכך נפסק בשולחן ערוך (יו"ד סי' ק סע' א-ד):

בריה, דהיינו כגון נמלה... אפילו באלף לא בטל... וכן צריך שיהיה שלם... קדרה של מרק שנפל שם בריה ונאבדה – אסור הכל. ירקות מבושלות שנמצאו בהם שלוש תולעים [= כדי ליצור חזקת איסור במאכל] – הירקות אסורים.

ב. שרצים בדגים

בדגים יכולים להימצא שרצים בכמה מקומות: בתוך בשר הדג, במעיו, בראשו של הדג או על גבי עורו.

השרצים שנמצאים במעי הדג, בראשו או על גביו, חיו לפני כן במים, והוגדרו בתור שרץ המים לכל דבר. כשהדג בולע אותם הם מגיעים לתוך המעיים שלו, והואיל ושרצים אלו נאסרו עוד בהיותם במים, הם אסורים גם כשהם במעי הדג.

דינם של שרצים הנמצאים בבשר הדג מורכב יותר. שרץ המים האסור, הוא רק כזה ששרץ וחי במים, גם אם לאחר מכן נמצא אותו בתוך דג. חז"ל קבעו כי שרצים שנמצאים בתוך בשר הדג, היו מאז ומעולם בתוך בשרו, ומעולם לא חיו בתוך המים מחוץ לדג. ממילא, כל שרץ שכלל לא שהה במים מחוץ לדג, אינו מוגדר בתור שרץ המים ומותר לאוכלו, כאילו הוא חלק מהדג (כמובן, אם הדג בפני עצמו כשר).

כך מוסכם להלכה, ללא כל מחלוקת, בשולחן ערוך (יו"ד סי' פז סעי' טז):

כל תולעים הנמצאים בבהמה, בין שהם בין עור לבשר בין שהם במעיה – אסורים. והנמצאים בדגים במעיהם – אסורים. בין עור לבשר או בתוך הבשר – מותרים.

ג. תולעת האניסקים

כפי שהוסבר לעיל, תולעים הגדלות בבשר הדג אינן מוגדרות בתור שרץ המים, ומותר לאוכלן, הואיל והן גדלו בתוך הדג ולא שרצו במים.

שונה מהן היא תולעת האניסקיס. תולעת זו אפשר למוצאה הן בבשר הדג והן במעיו. כיום, המדענים מכירים היטב את 'מסלול החיים' שעוברת התולעת (כפי שאפשר לראות באיור המצורף). החוקרים מספרים לנו שמחזור החיים של האניסקיס מתחיל כאשר תולעים בוגרות שנמצאות כבר בתוך יונק טורף מטילות ביצים. הביצים יוצאות למים באמצעות הצואה של היונק, הן עוברות שלב התפתחותי. בשלב הזה הן נאכלות ע"י סרטנים ירודים, הביצה הופכת בינתיים לזחל קטן מאוד בתוך הסרטן. בשלב הבא הסרטנים הירודים נאכלים על ידי דגים. (את הדגים הללו אנו בסופו של דבר אוכלים). הדגים הללו נאכלים על ידי חיות ים, שם הזחל הבוקע מתפתח במעי הדג שבלע אותו, ומטיל ביצים. ביצים אלו יוצאות לים דרך הפרשות הדג, וחוזרות ונבלעות על ידי דגים אחרים, בתהליך מחזורי אינסופי.

יש להעיר, שאכילת תולעי האניסקיס המצויות בדג, עלולה לגרום לבעיות בריאות בדרכי העיכול. אמנם, עיקר הבעיה היא באכילת דגים חיים (סושי) שבתוכם נמצאות תולעים חיות. בתהליך של הקפאה עמוקה או של בישול שעוברים הדגים, התולעים מתות, וממילא הצרכן הישראלי שומר הכשרות, שאינו אוכל מאכלי ים חיים [שלא בושלן], כמעט אינו נפגש בבעיות מסוג זה. בכל מקרה, גם אם התולעים שבדג מתו, עדיין נותרה הבעיה ההלכתית של אכילת 'ברייה' של איסור, ובה אנו דנים.

ד. דעת הפוסקים על האניסקיס בדגים

הרב רווח, ראש המכון למצוות התלויות בארץ, נחשב כיום לאחד המומחים בנושאי כשרות המזון. הרב רווח הוא 'נושא הדגלי' בעניין איסור אכילת תולעי האניסקיס. מערכת הכשרות שהרב רווח עומד בראשה מפקחת על ניקיון הדגים מתולעי האניסקיס, ומפרסמת את סוגי הדגים הנוגעים. לדעתו (כפי שפורסם בספרו 'תולעת שני', במאמרים רבים ובאתר המכון באיטרנט), תולעת האניסקיס הופכת לשרץ במי הים עוד לפני כניסתה לדג המארח, וממילא היא נחשבת לשרץ ששרץ במים שאסרה התורה.

יש להעיר על כך, שמבחינה מדעית לא ברור אם האניסקיס נבלעת על ידי הדג המארח (בדרך כלל, סוג של סרטן ירוד) בתור ביצה או כבר בתור תולעת. בקרב החוקרים עצמם יש דעות שונות בקשר לשלב התפתחותה של תולעת האניסקיס ולגודלה, כאשר היא נבלעת על ידי הדגים והסרטנים¹. לאור נתונים מסופקים אלו, קשה להכריע האם מבחינה

1. פרופסור סטיב נדלר מאוניברסיטת קליפורניה בדוויס, מומחה לנמטולוגיה, כתב לנו שתולעת האניסקיס בוקעת מתוך ביצה בעודה במים, אך היא קטנה ואי אפשר לראותה בעין בלתי מזויינת. לעומתו, ד"ר שמעון טינמן, רופא וטרינר ומומחה למחלות דגים מאוניברסיטת בר אילן, טוען כי עוד לפני שהתולעת נכנסת לדג המארח, אפשר לראותה בעין (אף שצבעה השקוף מקשה על כך).

הלכתית מוגדרת תולעת האניסקיס בתור שרץ המים, ולפחות בשלב זה, הדבר נותר ספק במציאות שטרם התברר כיאות.

אף על פי כן, לדעת הרב רווח, גם אם אין תולעת האניסקיס נראית לעין, עדיין יש לאוסרה, כיוון שהשו"ע אוסר לאכול תולעים שבמעיים, ותולעי האניסקיס וודאי נראות במעי הדג, ואחר כך עברו לתוך בשר הדג.

לאור הנתונים נראה שההיתר של אכילת התולעים שבבשר הדג, שראינו בשו"ע, עוסק במציאות שונה לגמרי, של תולעים שהתפתחו בבשר הדג ומעולם לא היו במים. נוסף על כך כיום השתנתה צורת הדייג, הדג נותר שלם במשך זמן רב לאחר הדייג, והתולעת מספיקה לעבור מהמעיים אל תוך הבשר. כמו כן התווספו מקורות חדשים של דגים מיובאים, בדגים באזור ארץ ישראל אין תולעת האניסקיס מצויה, ולעומת זאת, בארצות אחרות שמייבאים מהם הדגים היא שכיחה יותר. ממילא אי אפשר להסתמך על ההיתר של השולחן ערוך, כשאנו דנים בתולעי האניסקיס שבתוך בשר הדג.

הרב רווח כיתת רגליו בין גדולי הפוסקים בדור כדי להציג בפניהם את הממצאים המדעיים והטעמים ההלכתיים שלפיהם יש לאסור את האניסקיס. בפרסומים השונים כותב הרב רווח שהדברים התקבלו על דעתם של רבים מהפוסקים, ושכך דעתם של הגר"ש וואזנר, הגר"ש אלישיב, הגר"נ קרליץ, הגר"ח קנייבסקי, הגר"מ שטערנבוך, הגר"נ גשטעטנער. בתור ראיה, הוא פרסם מסמך שנחתם על ידי רבים מהפוסקים, המזהירים מאיסור אכילת תולעי האניסקיס. מנגד, רבים וחשובים מגדולי ישראל לא חששו לכך.

הרב ויא, ראש המכון להנחלת ההלכה (המוכר מספריו 'בדיקת המזון כהלכה'), וכן הרב לנדא, אב"ד בני ברק, חולקים עליו בהגדרה ההלכתית של תולעת האניסקיס. כפי שהוסבר לעיל, לפי דברי החוקרים התולעת נכנסת לדג המארח בצורת ביצה, וממילא כשהיא מתפתחת לתולעת בתוך הדג המארח, אין בה איסור של שרץ המים, כפי שנפסק בשולחן ערוך להלכה המוסכמת על דעת הכול. נוסף על כך, גם אם התולעת שרצה במים לפני שנבלעה, הרי היא אינה נראית בעין בלתי מזוינת, וממילא אין לאוסרה במצב זה.

הרב ויא מביא בדבריו את רשימת הרבנים המתירים, וביניהם הגרש"ז אוירבך, הרב בן ציון אבא שאול, הגר"מ פיינשטיין, הגר"י וויס, הגר"י פישר, הגר"ח פדאוה, הגר"ש אלישיב, הגר"ח גריינמן והגר"נ קרליץ. הוא מוסיף, שגם הרב וואזנר אמר לו ש'אין לחוש לזה'.

(חדי העין בוודאי הבחינו, כי יש שמות המופיעים בשתי הרשימות גם יחד, דבר המלמד על מורכבות הבירור וההכרעה ההלכתית בנושא זה).

טענה נוספת העולה כנגד האוסרים, אינה קשורה דווקא לתולעי האניסקיס, אלא מבררת עיקרון חשוב בקשר לדרכי פסיקת ההלכה והעברת המסורת בעם ישראל. לטענת הרב לנדא והרב בעלסקי (מפוסקי ההלכות של מערכת הכשרות **OU** בארה"ב), חז"ל התירו לנו תולעים בבשר הדג בכל צורה שהיא, ואין 'להתחכם' בכל מה שנוגע לעניין זה. לאור הבנה זו, הרי שהבאים לאסור דגים שיש בהם תולעי אניסקיס, סותרים באיסורם את דברי חז"ל, את פסיקת השולחן ערוך, את דברי רבותינו לאורך הדורות ואת מנהג ישראל לאכול דג הערינג וסוגי דגים נוספים, שכיום ידוע כי תולעי האניסקיס מצויות בהם. עצם הערעור על דברי ההלכה והמסורות הברורות ומוסכמות מקדמא דנא, יש בו פגיעה ביחס לדברי חז"ל ולתוקפם של מנהגי ישראל המיוסדים ומקובלים מאז ומעולם. אי אפשר להעלות כיום טענות הבאות לבטל מנהגים שהכירו בכך שיש תולעים בבשר הדג, ואף על פי כן לא נמנעו מאכילת סוגי דגים אלו.

גם הרה"ג דב לנדאו, אמר לנו (בעל פה) שהוא אינו חושש לכך, כי אין סימנים בתוך הדג למעבר של התולעת מהמעיים אל הבשר, ויש לראות באניסקיס תולעת שגדלה מאז ומעולם בתוך הבשר וממילא היא מותרת, כנ"ל.

ה. סיכום

נמצאנו למדים שבין הפוסקים יש מחלוקת גדולה בנושא תולעי האניסקיס, ובעקבותיהם נחלקו גם גופי הכשרות השונים. אנו בכשרות, לא באנו להכניס את ראשו בין הררים גדולים אלו, ובפרט בחשש איסור דאורייתא. מטרת מאמר זה היא להביא לידיעת הציבור את הסוגיה ואת צדדי המחלוקת השונים העולים בנידון.

המעוניינים להקפיד לא לאכול אניסקיס צריכים לשים לב, שייתכן שיופיע על דג כיתוב המציין שהדג נקי מטפילים, למרות שיש בדג תולעי אניסקיס, מאחר שגוף הכשרות שנתן את ההכשר אינו סובר שיש איסור בהימצאותם של תולעים אלו; וחותרת הכשרות של גוף כשרות זה מאשרת שהדג נקי מסוגי תולעים אחרות הנמצאות על גבי הדג, כגון לרניה, וארגולוס ואחרים.

Anisakiasis

(*Anisakis simplex*, *Pseudoterranova decipiens*)

i = Infective Stage

d = Diagnostic Stage

